

Vecné kroky reformy raného a základného vzdelávania (štruktúra, kurikulum, kvalifikačné zázemie)

Materiál vznikol z iniciatívy politickej strany Sloboda a Solidarita.

Prof. PhDr. Branislav Pupala, CSc.

Január 2018

Vecné kroky reformy raného a základného vzdelávania (štruktúra, kurikulum, kvalifikačné zázemie)

Úvod

Vzdelávanie a školstvo patria k najzanedbanejším rezortom slovenskej spoločenskej reality. V tomto rezorte sa neuskutočnila zásadná reforma, hoci všeobecne zdieľanou pravdou je úpadok vzdelávacieho systému a zhoršujúce sa výsledky žiakov v základných oblastiach kultúrnej gramotnosti, ako ich zachytávajú medzinárodné merania. Návrhov na masívne reformy školského systému bolo viacero, nepodarilo sa realizovať žiadny, pričom okrem nezájmu politických reprezentácií môže byť vysvetlením aj to, že reformné dokumenty neboli spracované tak, aby boli funkčne a efektívne uplatniteľné.

Slovenské pedagogické prostredie, najmä slovenskí učitelia boli už veľakrát v očakávaní reformy vzdelávania, boli dokonca vtiahnutí do kurikulárnej reformy, ktorá sa zjavne nepodarila a ktorá bola pre učiteľskú obec len veľkou a neefektívnou záťažou. Učitelia sú dlhodobo konfrontovaní s nezájmom zo strany štátu a politikov o vzdelávanie a o ich profesijné potreby.

Celá táto situácia má jeden zásadný efekt: Čas, kedy by sme mali pred sebou masu optimisticky naladených učiteľov ochotných aktívne sa obetovať v prospech vzdelávacej reformy už vypršal. Pravdou je skôr to, že učitelia už sotva uveria reformným návrhom a ich vôľa konať zásadnejšie zmeny vo svojej práci sa už ťažko dá očakávať.

Nič to však nemení na skutočnosti, že vzdelávanie zásadné zmeny potrebuje. Na všetkých úrovniach a vo všetkých oblastiach: štátna správa vzdelávania, financovanie, štrukturálne zmeny systému, profesijný rozvoj učiteľov, kurikulum. Je potrebné ich mať pripravené a budú sa musieť, skôr či neskôr, realizovať. A musia byť jasné, presné, konkrétne, navzájom prepojené a pripravené tak, aby boli čo najskôr, krok po kroku realizovateľné.

V tomto materiáli predkladáme zásadný návrh na reformu kurikulárnej politiky štátu pre oblasť raného a základného vzdelávania. Ide o predstavenie základných a výrazných zmien v danej oblasti, ktoré majú potenciál zastaviť úpadok slovenského vzdelávacieho systému a obrátiť ho na prosperujúcu cestu. Sústreďujeme sa tu najmä na zmeny v oblasti chápania kurikula a jeho koncipovania, jeho aplikáciu, čo je spojené aj s istými štrukturálnymi zmenami systému. Kurikulárne a systémové či štrukturálne zmeny sú však vzájomne prepojené, navzájom sa podmieňujú a nedajú sa vykonať čiastkovo alebo izolovane. V zásade však ide o veľmi konkrétne a spoľahlivo realizovateľné zmeny. Na ich realizáciu overenie a efektívne a komplexné uvedenie do praxe budú potrebné minimálne 2 vládne obdobia.

Tento návrh nie je napísaním ilúzie od zeleného stola. Je založený na dôkladnej a komplexnej znalosti slovenskej vzdelávacej a školskej reality, opiera sa o dlhodobý medzinárodný výskum školskej a kurikulárnej politiky, je založený na znalostiach súčasnej kurikulárnej stratégie mnohých štátov sveta, najmä tých, ktoré vo vzdelávaní dosahujú pozoruhodné výsledky. A v neposlednom rade je založený aj na skúsenostiach z vývoja kurikulárnych dokumentov a ich úspešnej aplikácie do vzdelávacej praxe.

Podstatným zámerom tohto materiálu je predstavenie konkrétnej podoby zmien základného vzdelávania, najmä jeho kurikulárnej štruktúry, ktorej realizácia má veľký potenciál zlepšiť vzdelanosť celej populácie, ak by takto nastavené vzdelávanie absolvovala. Zmeny základného vzdelávania nie je však možné riešiť úplne samostatne a treba vziať do úvahy aj prípravu na základné vzdelávanie a zaoberať sa aj zmenami v ranej starostlivosti o deti a predškolským vzdelávaním. Preto tento materiál je nielen o základnom vzdelávaní, ale o vzdelávaní od raného detstva až po dosiahnutie základného vzdelania.

1 Výchova a vzdelávanie v ranom detstve (ECEC, vek 0-4)

Integrovaný systém ranej starostlivosti a vzdelávania je poskytovaný diferencovaným systémom inštitúcií: materské školy, jasle, domáce škôlky a ich kombinácie. Vstup detí do tohto systému nie je povinný, štát však vytvára predpoklady na zabezpečenie práva na rané vzdelávanie a starostlivosť.

Výchova a vzdelávanie v ranom detstve spadá (prevažne) pod rezort školstva, nikdy nie je výlučne sociálnou službou, vždy má v sebe pedagogický, vzdelávací komponent. Ide prevažne o službu, ktorá sa poskytuje na obecnej, komunitnej alebo privátnej báze a je spravidla čiastočne alebo úplne spoplatnená. Štát však reguluje jej kvalitu a napomáha vytvárať funkčnú platformu starostlivosti a vzdelávania vyžadujúcu aj stanovenie základného rámca výchovnej a vzdelávacej starostlivosti o deti v ranom veku.

Hoci v slovenských podmienkach existovalo z medzinárodného hľadiska jedno z prvých kurikul pre raný vek (od 6 mesiacov života dieťaťa), toto z dôvodu vytvorenia vákua štátnej regulácie raného vzdelávania zaniklo. Ako ukazujú či už medzinárodné skúsenosti, požiadavky poskytovateľov raného vzdelávania, i dobrá prax, rámcové kurikulum raného vzdelávania je užitočné a žiaduce, napokon dnes ho aj u nás čiastočne pokrýva platný vzdelávací program pre predškolské vzdelávanie (pokrýva vekové obdobie od 3 rokov do 6 rokov dieťaťa). A aj vzhľadom na predstavenú novú štruktúru kurikula a nadväznosti vzdelávacej sústavy je potrebné, aby sa do praxe dostal komplexný vzdelávací program pre rané vzdelávanie.

Vytvorí sa národné rámcové kurikulum výchovy a vzdelávania v ranom detstve pokrývajúce dané vekové obdobie 0 – 4 roky.

Ranú starostlivosť a vzdelávanie poskytuje profesionálny tím zložený z pedagógov pre rané detstvo a pedagogických asistentov.

2 Povinné predškolské vzdelávanie (vek 5)

Zavedie sa povinné predškolské vzdelávanie ako príprava na vstup do základného vzdelávania.

Minimálny rozsah štátom subvencovaného povinného predškolského vzdelávania je 4 hodiny denne 5-krát v týždni v školskom roku.

Uskutočňuje sa v predškolskej triede inštitúcií pre rané vzdelávanie (napr. materské školy) alebo ako predškolská trieda základnej školy.

Pre povinné predškolské vzdelávanie sa používa kurikulum ako je vymedzené v novom Štátnom vzdelávacom programe pre predprimárne vzdelávanie v materských školách (2016). Vykonávajú sa výlučne korekcie v súlade so zjednodušenou a upravenou kurikulumnou legislatívou.

V prípadoch odôvodnenej pedagogickej a psychologickej diagnostiky je možné po absolvovaní povinného predškolského vzdelávania navrhnúť odklad nástupu do základnej školy na 7. rok života dieťaťa. V tom prípade dieťa opakovane absolvuje povinné predškolské vzdelávanie.

Povinné predškolské vzdelávanie sa nezapočítava do povinného školského vzdelávania. Povinné školské vzdelávanie sa začína až nástupom do základnej školy.

Predškolská trieda poskytuje **nad rámec minimálneho povinného vzdelávania** aj celodennú starostlivosť a vzdelávanie. Starostlivosť a vzdelávanie nad rámec povinného predškolského vzdelávania sa považujú za extrakurikulárne aktivity a **nie sú hradené štátom**.

3 Základné vzdelávanie (základná škola)

Základná škola má dva stupne a jej kurikulum je rozdelené do troch ucelených vzdelávacích cyklov. Vzhľadom na logické koncipovanie kurikula do troch cyklov sa prvé dva cykly považujú za primárne vzdelávanie, tretí cyklus je nižším sekundárnym vzdelávaním a predstavuje druhý stupeň základnej školy.

Prvý cyklus základného vzdelávania: *Uvádzanie do gramotnosti* (od 6 rokov, 1. – 3. ročník základnej školy, rušia sa takzvané nulté ročníky)

Druhý cyklus základného vzdelávania: *Zvládnutie základov* (4. – 5. ročník základnej školy)

Prvý a druhý cyklus základného vzdelávania sa počíta ako primárne vzdelávanie. Primárne vzdelávanie je teda päťročné.

Tretí cyklus základného vzdelávania: *Rozvinutá gramotnosť* (6. – 9. ročník základnej školy)

Tretí cyklus základného vzdelávania sa počíta ako nižšie sekundárne vzdelávanie, a je štvorročné.

Môže existovať základná škola s plnou organizáciou poskytujúcou PPV (povinné predškolské vzdelávanie) a všetky tri kurikulumne cykly. Môžu však existovať školy poskytujúce spolu s PPV len prvý cyklus, alebo prvý a druhý cyklus. V prípade, že PPV zabezpečuje miestna inštitúcia raného vzdelávania, nemá základná škola triedu pre PPV.

Ruší sa nižšie sekundárne vzdelávanie na gymnáziách. Základné vzdelávanie je poskytované výlučne systémom základných škôl. Ten je schopný zabezpečiť spoľahlivú vnútornú diferenciaciu žiakov a vytvára funkčné inkulzívne vzdelávacie prostredie prospešné pre všetkých žiakov.

3.1 Tri cykly základného vzdelávania

Zavedenie troch kurikulárnych cyklov základného vzdelávania nie je formálnym ani administratívnym opatrením, ale zásadným metodologickým nástrojom umožňujúcim štruktúralne zdôvodnený náhľad na kurikulum a realizáciu základného vzdelávania.

Napriek doterajším rozličným čiastkovým a byrokratickým zásahom do kurikula základnej školy k skutočnej a vážnej kurikulárnej reforme v našich podmienkach nikdy neprišlo. Nijakým zásadným spôsobom sa poňatie kurikula nezmenilo ani po zavedení takzvaného dvojúrovňového modelu kurikula. Určenie vzdelávacích oblastí ako štruktúralneho prvku kurikula ostalo pre základné školy úplne nevyužitú a nepoužiteľnú, alokácia vzdelávacieho času cez tzv. rámcové učebné plány ostáva dlhé desaťročia štruktúralne rovnaká (definovanie týždennej časovej dotácie osobitne pre každý ročník a pre predmet), učebné výstupy (výkonové štandardy) sú definované detailne po jednotlivých ročníkoch, školám napriek deklaráciám ostáva minimálne manévrovacie pole na adaptáciu kurikula pre regionálne, lokálne potreby a pre potreby konkrétnych žiakov.

Pre zmysluplnú reformu kurikula zostáva takýto stav koncipovania kurikula neudržateľný, pretože neumožňuje zmeniť ani výsledky ani povahu vzdelávania.

Za jeden z najobmedzujúcejších prvkov existujúceho stavu a poňatia kurikula treba považovať „ročníkové“ rozloženie cieľov a obsahu vzdelávania. Vzdelávanie je atomizované na ročníky, sledujú sa parciálne štandardy ročníkov a predmetov, školy nie sú nastavené na to, aby sledovali reálny vzdelávací pokrok žiakov smerujúcich k relatívne ucelenému a koherentnému celku vzdelávania. Rozloženie kurikula na ročníky neumožňuje adaptovať obsah vzdelávania na dynamiku vzdelávacieho postupu žiakov a na ich individuálnu variabilitu v čase. Núti posudzovať žiaka v krátkej časovej perspektíve a je zdrojom neadekvátnych korekcií v podobe návrhov na „opakovanie ročníka“. Školy ani učitelia nie sú vedení k tomu, aby posudzovali a vyhodnocovali progres žiaka vzhľadom na dlhodobejšie a komplexnejšie ciele, prvoradým motívom je „prebrať“ štátom nadiktované učivo pre daný ročník. Učitelia ani nemajú kompetenciu posudzovať štátom stanovené učivo vzhľadom na dlhodobejšie jasné a koherentné vzdelávacie ciele. Pri štúdiu a porovnávaní národných kurikul základného vzdelávania v krajinách s rozvinutým vzdelávacím systémom takýto model nenachádzame už takmer nikde.

Nové kurikulum základného vzdelávania musí zásadným spôsobom zmeniť existujúci model. A to predovšetkým tým, že zmení spôsob koncipovania štátneho kurikula pre základné vzdelávanie. Definitívne sa minulosťou stáva výlučne predmetové a ročníkové rozpracúvanie národného kurikula s príliš detailným, atomizovaným a na seba slabo nadväzujúcim obsahom.

Učebné výstupy (a im relevantné vzdelávacie obsahy) v štátnom kurikule budú vyjadrené výlučne a vo vzájomnej nadväznosti pre tri kurikulárne cykly základného vzdelávania. Budú vyjadrovať postupný nárast vzdelávacích kapacít žiakov pre jednotlivé vzdelávacie oblasti, kde vyučovacie predmety sú prostriedkom, ako tieto kapacity rozvinúť. Vzdelávacie predmety sa ako konkretizácia alebo špecifikácia vzdelávacích oblastí môžu zavádzať postupne od druhého vzdelávacieho cyklu. Analogické koncipovanie národných kurikul (stanovenie učebných výstupov vo väčších celkoch, nie ročníkoch) nachádzame v krajinách, ktoré majú dynamické a fungujúce školské systémy, ako napríklad Estónsko, Poľsko, Fínsko, Francúzsko, Maďarsko, ale i Singapur.

Rozdelenie vzdelávania do cyklov má aj tú nemalú výhodu, že je flexibilnejšie aj pre tvorbu učebníc alebo učebných materiálov pre žiakov. Namiesto učebníc pre jednotlivé ročníky vznikajú sady navzájom súvisiacich učebníc, učebných a metodických materiálov pre jednotlivé cykly. Školy v rámci cyklov získavajú voľnosť pri alokácii zaradovania času do ročníkov, sady didaktických materiálov sa už z princípu nemôžu viazať na ročníky, ale na cykly.

Prvý cyklus: Uvádzanie do gramotnosti

Tento cyklus sa realizuje v prvých troch ročníkoch základnej školy a je priamym nadviazaním či pokračovaním povinného predškolského vzdelávania.

V štátnom kurikule základného vzdelávania je tento cyklus organizovaný výlučne vo vzdelávacích oblastiach, neuplatňujú sa v ňom vyučovacie predmety.

Časová alokácia jednotlivých vzdelávacích oblastí je vyjadrená osobitne pre každú vzdelávaciu oblasť (alebo pre príbuzné oblasti spolu) ako sumár týždenných hodín pre celý cyklus a distribúcia do ročníkov je ponechaná na školy.

V prvom cykle sa neuplatňuje organizácia vyučovania podľa striktno stanovených vyučovacích hodín, základnou jednotkou je vyučovací deň. Stanovuje sa celkový počet hodín, ktoré žiak strávi denne v škole. Organizácia vyučovacieho dňa je voľnejšia, dynamickejšia a je prechodom medzi predškolským vzdelávaním a predmetovým hodinovým vyučovaním, aké v základnej škole prevažuje dnes. Pritom časové trvanie vyučovacieho dňa je spravidla päťhodinové.

Uprednostňuje sa podobný spôsob organizovania obsahu vzdelávania ako v predškolskom vzdelávaní. To znamená, že ide o integrované vyučovanie založené najmä na ucelených a zmysluplných témach. Spôsob organizácie je vyjadrený v školskom vzdelávacom programe a vo vlastných plánoch triednych učiteľov. Čas jednotlivých vzdelávacích aktivít je flexibilný a prispôsobuje sa možnostiam a potrebám žiakov.

Základným cieľom je osvojenie základov kultúrnej gramotnosti, ako sú stanovené pre jednotlivé vzdelávacie oblasti. Pri ukončení prvého cyklu sa očakáva osvojenie najmä dobrých základov čitateľskej, matematickej a vedeckej gramotnosti, spolu so sociálnymi zručnosťami, rozvinutím umeleckého potenciálu, vrátane základov starostlivosti o telo a zdravie.

Kurikulum je štruktúrované v rovnakých vzdelávacích oblastiach a podoblastiach ako povinné predškolské vzdelávanie a je nevyhnutné zabezpečiť jeho následnosť a kontinuitu. Zabezpečí sa tak prehľadnosť vzdelávacej trajektórie a taktiež sa odstráni pretrvávajúca záhada súčasného obsahu primárneho vzdelávania, ktoré na jednej strane nekontrolovane kumuluje nadbytočné obsahy, na strane druhej sa v ňom vyskytuje množstvo požiadaviek, ktoré bežne zvládajú deti predškolského veku, sú obsahom raného a povinného predškolského vzdelávania. Základy kultúrnej gramotnosti majú deti príležitosť osvojiť a zdokonaľiť si v rámci troch rokov tohto prvého cyklu.

Platí to rozhodne aj pri osvojovaní čítania a písania, kedy až na konci cyklu sa vyžaduje dobré a primerané zvládnutie čítania s porozumením, vytvorenie primeraného rukopisu a jeho používania pri písaní na papier i na tabuľu, vrátane základnej zručnosti písania prostredníctvom klávesnice. Definitívne sa ukončuje vyznačovanie výkonových štandardov

v celkom zastaraných a dnes už nikde nepoužívaných kategóriách, ako je napríklad takzvané prípravné, šlabikárové či čítankové obdobie, čo vôbec nezodpovedá ani súčasnému prístupu k rozvoju gramotnosti v predškolskom veku a v kontinuite s ním ani rozumnému rozvoju literárnej gramotnosti v základnom vzdelávaní.

Rovnako ako je to v súčasnosti už v predškolskom vzdelávaní, učitelia sú podporovaní vo vykonávaní dôkladnej evaluácie vzdelávacieho pokroku detí. Vzhľadom na to, že požiadavky na učebné výstupy sú definované až pre koniec tohto cyklu, vyučovanie je možné dôsledne prispôbovať inividuálnym potrebám žiakov a nie je potrebné ani takzvané opakovanie ročníka.

V rámci prvého cyklu sa neuplatňuje systém voliteľných vzdelávacích obsahov (predmetov), vyčleňuje sa však časová alokácia pre aktivity, ktoré nie sú súčasťou povinného kurikula. Tie využívajú školy vyslovene podľa vlastných predstáv. Presná distribúcia časovej dotácie pre vzdelávacie oblasti, ako je pre celý vzdelávací cyklus vyjadrená v národnom programe pre základné školy, je v kompetencii školy a jej vlastného vzdelávacieho programu.

Druhý cyklus: Zvládnutie základov

Organizácia obsahu vzdelávania druhého cyklu je viac štruktúrovaná a má menej integrovaný charakter ako v prvom cykle, ale stále je viazaná na vzdelávacie oblasti a nie na predmety. Len v prípade oblasti Jazyk a komunikácia sa táto člení na materinský jazyk a cudzí jazyk (čo sa však formálne oddelí aj v prvom cykle). Druhý cyklus nadväzuje na položené základy kultúrnej gramotnosti v prvom cykle a ďalej ich upevňuje a rozvíja. Opäť sú učebné výsledky stanovené až na koniec cyklu.

Alokácia času je aj tu stanovená ako sumár týždenných hodín pre vzdelávacie oblasti pre celý cyklus, nie pre jednotlivé ročníky. Konkretizácia časovej distribúcie pre konkrétne ročníky je plne v kompetencii školy a je vyjadrená v školskom kurikule. Aj tento cyklus má vymedzenú časovú alokáciu pre vzdelávacie aktivity, ktoré nie sú súčasťou štátom stanoveného jadrového kurikula.

Špecifikom a osobitným poslaním druhého cyklu je dôkladné polozenie základov vzdelania na rudimentárnej úrovni, a to u každého žiaka. Nadväzuje sa na dôkladnú výstupnú evaluáciu z prvého cyklu a zohľadňujú sa špecifické vzdelávacie potreby jednotlivých žiakov, aby na konci druhého cyklu boli medzi nimi čo najmenšie rozdiely týkajúce sa zvládnutia elementárneho vzdelania. Druhý cyklus má teda aj akúsi vyrovnávajúcu (a samozrejme aj rozvíjajúcu) funkciu.

Zavádza sa systém tzv. subject-based banding, čo znamená možnosť prispôbenia úrovne výučby podľa pásma spôsobilostí detí, s ktorými prichádzajú do druhého cyklu. Týka sa materinského jazyka, cudzieho jazyka, vzdelávacích oblastí Človek a príroda a Matematika a práca s informáciami. Tieto oblasti sú pre druhý cyklus spracované ako štandardné a ako základné, pričom si deti (po konzultácii s rodičmi) vyberajú kombinácie základných a štandardných kurzov podľa toho, v čom sú ich silnejšie alebo slabšie miesta. V prípade, že sú v istej oblasti silní, vyberajú si štandardný kurz, v prípade, že potrebujú dotiahnuť základy v jednej alebo vo viacerých oblastiach, vyberajú si základné kurzy. Žiaci tak majú možnosť získať podporu tam kde sú dobrí a pomoc tam, kde ju potrebujú. Tento systém zabezpečí na jednej strane individuálnu diverzitu pri poskytovaní vzdelávania, na druhej strane zabezpečí dosiahnutie pevnejších základov vzdelania naprieč celou populáciou žiakov v danej vekovej

kategórii a ich vzdelanostné vyrovnanie. Aj tento systém je dôvodom, prečo sa v rámci primárneho vzdelávania odbúra akákoľvek potreba opakovania ročníka. No je tiež zárukou a cieľným nástrojom dostatočnej inkulzívnosti vzdelávacieho prostredia.

V rámci druhého cyklu (ktorý je súčasťou primárneho stupňa základnej školy) vyučuje základné vzdelávacie oblasti kmeňový učiteľ. Nevylučuje sa však ani špecializované vyučovanie, kedy najmä pri vyučovaní cudzieho jazyka, vzdelávacej oblasti Umenie a kultúra či Zdravie a pohyb triedu vyučujú špecializovaní učitelia.

Tretí cyklus: Rozvinutá gramotnosť

Absolvovaním tohto cyklu žiaci dosahujú plné základné vzdelanie a zvládajú štandardy celého základného vzdelania ako sú vymedzené národným kurikulumom a ako ich ešte dokáže rozvinúť špecifický potenciál konkrétnej základnej školy.

Ciele celého základného vzdelania sú v národnom kurikule definované vo vzťahu k jednotlivým vzdelávacím oblastiam a sú špecifikované pre jednotlivé vzdelávacie cykly. V treťom cykle sa spravidla ciele vzdelávania dosahujú nielen prostredníctvom organizácie obsahu vzdelávania vo vzdelávacích oblastiach, ale aj prostredníctvom špecifickejších predmetov, ktoré sa z jednotlivých oblastí odvodzujú alebo k nim prináležia. Spravidla sa tak deje v oblastiach Človek a spoločnosť a Človek a príroda, kde sa v treťom cykle sprostredkujú obsahy v rámci konkrétnych vyučovacích predmetov.

Časová alokácia obsahu vzdelávania spočíva však na rovnakom princípe ako v predchádzajúcom druhom cykle. Časové dotácie pre oblasti respektíve predmety sú vyjadrené ako sumár týždenných hodín pre celý cyklus, nie pre jednotlivé ročníky. O časovej alokácii do ročníkov rozhoduje výlučne škola, čím flexibilne rozhoduje o organizácii a spôsobe výučby pre danú oblasť alebo predmet.

Stanovené povinné kurikulum pre tretí cyklus v oblastiach alebo v predmetoch predstavuje približne 70 percent celkového vyučovacieho času pre tento cyklus. Každá vzdelávacia oblasť má vytvorený voľný priestor na školou doplnený obsah. Škola ho dopĺňa tak, že čas disponovaný pre vlastné zámery využije pre každú vzdelávaciu oblasť alebo celý tento disponovaný čas venuje jednej vzdelávacej oblasti. Vytvára tak aj rôzne cesty diferenciacie vzdelávania a vzdelávacej ponuky pre žiakov podľa ich požiadaviek a vzdelávacích potrieb. Tento vzdelávací cyklus má pre žiakov aj výrazný rozvojový potenciál pre možnosť akýchsi špecializácií a sústredenia sa na svoje vlastné záujmy a perspektívy v ďalšej vzdelávacej kariére.

Hoci v tomto cykle ide o špecializované vyučovanie podľa predmetov, základným princípom výstavby predmetov je, že každý predmet v sebe obsahuje prierezové vzdelávacie hodnoty, spoločné zručnosti aplikácie a využívania poznatkov v každodennom živote, a k tým sa vzťahuje poznatková báza, ktorú jednotlivé oblasti a predmety obsahujú a ponúkajú.

Ako zásadnú poznámku treba dodať, že jednotlivé cykly nepredstavujú samostatné štátne vzdelávacie programy. Existuje len jedno komplexne spracované štátne kurikulum pre základnú školu (štátny program základného vzdelávania) obsahujúce v nadväznosti všetky cykly. To je nevyhnutná metodologická podmienka na zabezpečenie funkčnosti a koherentnosti základného vzdelávania.

Kurikulum základného vzdelávania stanovuje pre vzdelávacie oblasti finálne ciele základného vzdelávania, ktoré sa v postupnosti dosahujú cez jednotlivé vzdelávacie cykly. Každá vzdelávacia oblasť je spracovaná v samostatnom celku (a len raz), vymedzuje končené ciele základného vzdelania a jeho vzdelávacích oblastí a na nich založené očakávané učebné výstupy (výkonové štandardy) v jednotlivých cykloch so zodpovedajúcim učivom (obsahový štandard). Musí byť celkom jasné, ako jednotlivé cykly prispievajú ku konečným cieľom základného vzdelania (napríklad ako prerekvizity), ako na seba nadväzujú, aby ich bolo možné vnímať ako rozvoj reálnych vzdelávacích a vývinových kapacít žiakov. Len tak sa dá vyhnúť vyučovaniu izolovaných, na seba nenadväzujúcich a strácajúcich sa vedomostí a schopností žiakov.

4 Vzdelávacie programy

4.1 Vzdelávacie programy stanovené štátom

Počnúc starostlivosťou a vzdelávaním detí od raného veku až po ukončenie základného vzdelania je štát zodpovedný, spracúva a vydáva tri vzdelávacie programy

- Kurikulum pre rané vzdelávanie
- Kurikulum pre povinné predškolské vzdelávanie
- Kurikulum základného vzdelávania

Kurikulum pre rané vzdelávanie je potrebné vytvoriť od základov a treba ho zaviesť do praxe tak, že rané vzdelávanie a starostlivosť prejde pod rezort vzdelávania alebo sa aspoň zabezpečí funkčná kooperácia medzi príslušnými rezortmi.

Kurikulum pre povinné predškolské vzdelávanie je vytvorené a považuje sa za nový Štátny vzdelávací program pre predprimárne vzdelávanie v materských školách. Bude si vyžadovať len niektoré technické (nie koncepčné) úpravy v závislosti od nevyhnutných legislatívnych zmien vyplývajúcich z navrhovaných krokov zmien školského systému a kurikulárnej politiky.

Kurikulum základného vzdelávania bolo v základných líniách predstavené vyššie a v porovnaní s existujúcimi programami pre základnú školu ide principiálne o nové dokumenty, pretože sú založené na novej koncepcii a inej štrukturácii vzdelávacích cieľov a obsahov.

Reforma kurikula, ako ju predstavujeme v tomto materiáli a ktorá je základom komplexnejšej zmeny vzdelávacieho systému u nás súčasne ukazuje, že je naviazaná aj na zmenu príslušnej legislatívy, najmä tej, ktorá stanovuje štruktúru školského systému a vymedzenie povahy kurikulárnej stratégie a z nej odvodených dokumentov.

Pokiaľ ide len o problém legislatívneho vymedzenia kurikulárnych dokumentov, to súčasné je dlhodobo nevyhovujúce jednak z dôvodu, že do vzdelávacích programov núti zaradiť časti, ktoré nemajú vzťah ku kurikulu a ktoré sú jednoznačne riešené inou legislatívou (napríklad otázky bezpečnosti, kvalifikácie učiteľov a pod.). Súčasne existujúca legislatíva znemožňovala už na úrovni štátnych vzdelávacích programov vnímať rozdiely medzi jednotlivými vzdelávacími stupňami a vyžadovala detailne uniformný prístup k tvorbe

štátnych vzdelávacích programov. Takýto prístup je ďalej neudržateľný a bol by celkom nevyhovujúci pre tvorbu nových vzdelávacích programov. Paradoxne si však štát akoby ponechal poistku kedykoľvek vstúpiť do záväzného kurikula a vykonať v ňom akékoľvek, najčastejšie veľmi parciálne, nesystémové a tendenčné, často politicky motivované zásahy a zmeny.

Treba dôsledne dodržiavať ideu, že štátne vzdelávacie programy (národné kurikulá) sú zo svojej podstaty kurikulárne dokumenty vymedzujúce štátom požadované a pre všetkých záväzné kurikulárne materiály vymedzujúce ciele a obsah vzdelávania, podmienky na ich efektívnu realizáciu a zabezpečenie účinnej evaluácie vzdelávania.

No súčasne treba jednoznačne vziať do úvahy, že národný program nie je len jednostranný predpis a záväzok pre školy čo musia a majú dodržiavať a zabezpečovať. Vydané programy sú rovnako aj záväzkom štátu voči školám, čo im musí zabezpečiť na realizáciu efektívneho vzdelávania v každej jednej škole a inštitúcii, kde sa dané štátne programy realizujú. Legislatívne vymedzenie štruktúry a obsahu štátnych kurikulárnych dokumentov musí byť dostatočne voľné a flexibilné, aby dokázalo vyhovieť špecifickým potrebám tvorby kurikul pre jednotlivé školy a regióny.

Pre úplnosť treba ešte pripomenúť, že podoba a existencia súčasných štátnych vzdelávacích programov (a tomu zodpovedajúcej legislatívy) u nás podľa úplne nesprávneho pochopenia klasifikačného systému ISCED, ktorý vtedajší tvorcovia legislatívy a vzdelávacích programov poňali viac-menej ako predpis na to, ako máme chápať svoj vlastný školský systém. Tejto väzby sa bude potrebné zbaviť a raz a navždy pochopiť, že dokument ISCED neslúžil a ani neslúži na nič iné, len na štatistické vyhodnocovanie medzinárodných údajov o vzdelávaní a nepredstavuje žiadny záväzok pre úpravu a chápanie národných vzdelávacích systémov či dokonca na pomenovanie ich jednotiek. Treba dodať, že podľa našich zistení sa s takouto pomýlenou interpretáciou ISCED stretávame len a výlučne na Slovensku.

Zmysluplné a koncepcne dobre ukotvené vzdelávanie sa môže realizovať len za podmienky, že štátne kurikulum je dlhodobu stabilné a nepodlieha parciálnym zmenám, tendenčným korekciám, náhlym dodatkom, doplnkom či nesystémovým úpravám. Zavedenie nového kurikula na jednej strane vyžaduje detailnú starostlivosť a fázu overovania, no po overení musí byť stabilné a školy nemôžu byť zneisťované požiadavkami na neustále korekcie svojich školských programov podľa parciálnych požiadaviek štátu. Je preto absolútne nevyhnutné, aby stabilita kurikula bola zaručená zákonnou poistkou. Táto zafixuje pravidlo, že **uskutočnenie zmien kurikula sa môže udiat' raz za desať rokov**. Prítom je jasné, že práce na očakávaných revíziách sa dejú kontinuálne, a školy budú na zmeny, ktoré sa po uplynutí cyklu plánujú vykonať, systematicky vopred informované a pripravované.

4.2 Školské (lokálne) vzdelávacie programy (kooperácia škôl)

Pri vyššie uvedenej koncepcii štátneho kurikula školské vzdelávacie programy nadobúdajú silnejšiu pozíciu pri správe vzdelávania a pri zabezpečení a realizácii vzdelávania na konkrétnych školách.

Školy získavajú v rámci kurikulárnej politiky ďaleko väčšiu autonómiu ako tomu bolo doposiaľ a ich programy ani v najmenšom nemôžu byť formálne dokumenty. Školy totiž začnú autonómne rozhodovať o časových alokáciách vzdelávacích oblastí a predmetov pre

jednotlivé ročníky, o organizácii vzdelávacích obsahov a usporiadaní učiva, budú mať flexibilnejší priestor na voľbu učebníc a učebných materiálov, budú mať lepší manévrovací priestor pri kvalifikačnom obsadzovaní vyučovania a vytvárania pracovných úväzkov učiteľov. Je samozrejmé, že v týchto záležitostiach dostanú v prvých fázach realizácie kurikulárnych zmien podporu.

Ak pri školských vzdelávacích programoch zvykneme hovoriť o druhej úrovni kurikula, tak paralelne podnecujeme ideu, aby druhá úroveň kurikula nemala podobu výlučne len školských vzdelávacích programov, ktoré si každá škola musí vytvárať sama. Plnohodnotnou podobou (a v niektorých prípadoch zrejme aj efektívnejšou) je vytváranie **lokálnych kurikul**, čo sú vlastne školské kurikulá spoločné pre viaceré spolupracujúce školy. Existencia funkčných školských (teda aj lokálnych) vzdelávacích programov predpokladá tiež relevantnú zmenu legislatívy týkajúcej sa tvorby programov tohto typu a tejto úrovne.

Znamená to, že ide o podporu vzniku **školských klastrov**, ktoré zabezpečujú vzájomnú kooperáciu škôl najčastejšie v jednom regióne. Táto podpora môže byť pre školy všestranná a môže sa týkať spoločnej reflexie sociálneho a kultúrneho zázemia žiakov jedného regiónu, mobility učiteľov pri zabezpečovaní kvalifikovanej výučby alebo aj cirkulácie učebných materiálov a využívania materiálneho zázemia. Všeobecne totiž platí: nie je vôbec produktívne a pre vzdelávanie prospešné, ak sa posilňuje a stavia na konkurencii medzi školami a na ich vzájomnej súťaživosti. Naopak, **podmienkou zvyšovania kvality vzdelávania je vzájomná kooperácia škôl a ich vzájomná podpora**. Existencia a využívanie lokálnych kurikul vytvára príležitosť na podporu takejto spolupráce a na zabezpečovanie kvalitného vzdelania pre všetky deti. Zavedenie funkčných školských (teda aj lokálnych) vzdelávacích programov predpokladá tiež relevantnú zmenu legislatívy týkajúcej sa ich tvorby a funkcie.

5 Učebnicová politika

Dávno je za nami doba, keď učebnice boli jediným zdrojom učebných informácií a keď sa školské vyučovanie sústreďovalo na osvojovanie obsahu učebníc. Zmenili sa informačné zdroje pre vzdelávanie, zmenila sa povaha učebníc, mení sa aj povaha práce učiteľa a jeho úloha v rozhodovaní vo veciach obsahu vzdelávania. A ako ukazujeme vyššie, zásadným spôsobom sa môže zmeniť metodologická povaha kurikula sprevádzaná reálnym zvýšeným autonómie škôl a učiteľských tímov pri tvorbe školského vzdelávacieho programu. Všetky tieto okolnosti sú jednoznačným a jasným dôvodom, že stav centralizovanej správy učebnicovej politiky je ďalej neudržateľný, nefunkčný a je v príkrom rozpore s tu prezentovaným prístupom ku kurikulárnej politike.

Podmienkou zavedenia funkčných zmien základného vzdelávania je **otvorený voľný trh s učebnicami**, kedy školy rovnako ako o organizácii vlastného kurikula dokážu kvalifikovane rozhodnúť o tom, aké učebné materiály pre svojich žiakov potrebujú a aké im budú vyhovovať. Voľný trh s učebnicami a učebnými materiálmi je prirodzenou súčasťou autonómneho správania škôl a autonómneho rozhodovania učiteľov a profesionálnej správy vzdelávania. Niet najmenšieho dôvodu predpokladať, že akýkoľvek štátny úradník má lepšiu spôsobilosť rozhodnúť o tom, aká učebnica je pre konkrétnych učiteľov, konkrétne triedy a konkrétnych žiakov účelnejšia, ako to dokáže posúdiť pedagogický tím konkrétnej školy.

Ako vyplýva z metodológie vzdelávacieho programu pre základné vzdelávanie, stráca opodstatnenie tvorba učebníc pre jednotlivé ročníky. Ucelenou jednotkou sa stáva vzdelávací cyklus a tak má zmysel tvorba jednotlivých učebníc a učebných materiálov alebo tvorba ucelenej sady týchto materiálov pre konkrétny vzdelávací cyklus. Čím je ich v ponuke viac, tým pre zabezpečenie fungujúceho vzdelávacieho systému lepšie. Školám je potrebné len dodať dostatočný objem financií, aby si ich mohli zaobstarat' a mali si z čoho vyberať.

6 Kvalifikácia učiteľov pre rané, predškolské a základné vzdelávanie

Zavedie sa nový systém kvalifikácie a prípravy učiteľov:

Učiteľstvo pre rané a predškolské vzdelávanie – bakalárske štvorročné (externé päťročné) štúdium (všeobecné)

Učiteľstvo pre základné vzdelávanie (PPV až triedu 5) - bakalárske štvorročné (externé päťročné) štúdium (všeobecné s jednou predmetovou špecializáciou)

Učiteľstvo pre základné vzdelávanie (4 triedu až 9 triedu) – bakalárske štvorročné (externé päťročné) (jedna alebo dve predmetové/odborové špecializácie), pričom pri jednopredmetových špecializáciách (najčastejšie cudzí jazyk, hudobná, výtvarná a telesná výchova) sa profilový záber rozširuje na kvalifikáciu pre **PPV až po 9 triedu**

Na žiadnu učiteľskú pozíciu nepostačuje stredoškolské vzdelanie (ani pre učiteľov raného vzdelávania a PPV) na stredných odborných školách pedagogických. Tieto školy však ostávajú zachované a pripravujú kvalifikovaných pedagogických asistentov, ktorí sa stávajú plnohodnotnou a nevyhnutnou súčasťou pedagogických tímov škôl.

Doterajšia kvalifikovanosť ostáva zachovaná a vytvorí sa prevodný systém kvalifikovanosti pre potreby novej štruktúry vzdelávacieho systému.

Získanie učiteľskej kvalifikácie pre rané, predškolské a základné vzdelávanie sa teda viaže na **prvý stupeň vysokoškolského vzdelávania**. Uskutočňuje sa jednoznačne ako profesijné, na prax orientované vysokoškolské vzdelávanie, čo je základný prúd a zmysel práve bakalárskeho štúdia.

Okrem toho, že učiteľská kvalifikácia sa získava v profesijnom bakalárskom štúdiu je podstatným prvkom novej štruktúry učiteľských programov aj skutočnosť, že sa profily týchto programov čiastočne prekrývajú (vždy majú presah do susedných vzdelávacích stupňov či cyklov), čo prináša výhodu jednak pre zabezpečenie plynulosti prechodu detí z jedného stupňa na ďalší, jednak umožňuje flexibilnejšie vytváranie pracovných úväzkov a príležitostí učiteľov na školách.

Prenesenie kvalifikačnej prípravy na bakalársky stupeň je súčasne plným akceptovaním tohto stupňa štúdia ako plnohodnotného vysokoškolského vzdelania, je v súlade s väčšinovou medzinárodnou praxou a je aj dôsledným naplnením dlhoročných vízií zmien vo vysokoškolskom vzdelávaní.

Po získaní učiteľskej kvalifikácie v prvom stupni vysokoškolského vzdelávania sa motivovaným učiteľom umožňuje aj získanie magisterského vzdelania vo zvolenom

programe. Vytvorila sa všetky podmienky na to, aby univerzity s dobrým zázemím na magisterskom stupni vytvárali programy so zameraním na **školskú politiku a administratívu**. Tieto magisterské študijné programy sú jediným reálnym predpokladom, aby sa na Slovensku vygeneroval nový a silný potenciál pre výkon **funkčnej regionálnej a lokálnej vzdelávacej politiky**, ktorá v našich podmienkach celkom chýba, pretože nemá vlastne žiadne kvalifikačné zázemie. V magisterskom stupni sa pre absolventov učiteľských programov ponúkajú akademické programy pedagogiky, predškolskej pedagogiky, sociálnej pedagogiky, odborových didaktík alebo programy viažuce sa na ich odborovú (predmetovú) špecializáciu. Magisterské vzdelanie slúži aj na rozšírenie kvalifikácie pre vyučovanie vo vyššom sekundárnom vzdelávaní.

7 Postupnosť krokov

Vzhľadom na veľmi konkrétnu a jasnú predstavu o možnostiach zmien raného a základného vzdelávania je možné definovať aj presné kroky ako tieto zmeny dosiahnuť a ako ich zrealizovať. Ide o komplexné kroky počnúc viacerými zásadnými legislatívnymi opatreniami, cez vývoj a overovanie kurikulárnych dokumentov, vzdelávanie a podporu učiteľov, až po legislatívnu a koncepčnú prípravu zmien vo vysokoškolskom vzdelávaní učiteľov. Predstavenie detailných krokov nie je predmetom tohto materiálu, postupnosť krokov uvádzame len rámcovo.

Rané a predškolské vzdelávanie

1. Medzirezortná legislatívna a kompetenčná koordinácia na úrovni štrukturálneho a koncepčného nastavenia inštitúcií ranej starostlivosti a vzdelávania.
2. Prijatie rámcového štátneho programu raného vzdelávania. Zabezpečené je jeho overenie v zariadeniach ranej starostlivosti, rovnako je zabezpečené jeho metodologická koherencia s ideami tohto materiálu.
3. Legislatívne vymedzenie povinného predškolského vzdelávania a jeho uvedenie do praxe.

Základné vzdelávanie

1. Legislatívna úprava vymedzenia základného vzdelávania v zmysle uvedených zámerov. Legislatívne zmeny definujúce kurikulárnu a učebnicovú politiku.
2. Spracovanie komplexného štátneho vzdelávacieho programu pre základné vzdelávanie podľa uvedených metodologických a štrukturálnych požiadaviek.
3. Príprava a podpora škôl a učiteľov pre nový model kurikula základnej školy a pre tvorbu nových školských a lokálnych vzdelávacích programov. Podnecovanie vzniku školských klastrov.
4. Zahájenie overovania programu na úrovni prvého cyklu základného vzdelávania.
5. Podnecovanie učebnicovej produkcie a otvorenie trhu s učebnicami a učebnými materiálmi.

Vzdelávanie a kvalifikovanosť učiteľov

1. Zabezpečenie zmeny legislatívy definujúcej kvalifikačné požiadavky na učiteľov raného, predškolského a základného vzdelávania, ako aj kvalifikačný rozvoj pedagogických zamestnancov.

2. Zabezpečenie nevyhnutných zmien v študijných programoch fakúlt pripravujúcich príslušné kategórie učiteľov.
3. Legislatívne zabezpečenie prevodového systému kvalifikácie súčasných učiteľov pre potreby funkčného zavedenia povinného predškolského a trojcyklového základného vzdelávania.
4. Zabezpečenie vzdelávania učiteľských tímov pre prijatie a funkčné uplatnenie prijatých opatrení.

Autorsky spracoval:

Prof. PhDr. Branislav Pupala, CSc.

profesor pedagogiky Trnavskej univerzity

samostatný vedecký pracovník Centra pedagogického výskumu SAV